

ПРОФ. ДР ЖАРКО ВИДОВИЋ (1921-2016), ВЕЛИКАН СРПСКЕ КУЛТУРЕ

Сведок голготе, пророк васкрса

Био је у возу смрти којим је хрватска војска 1942. превозила сарајевске Србе у Јасеновац, на пут без повратка. (Тада је чуо изворну верзију песме „Ђурђевдан“.) Ипак је завршио у радном логору у Норвешкој, после побегао у Шведску, након рата вратио се у Југославију. Студирао, докторирао, предавао. Написао књиге од изузетне важности за српску културу и српску идеју. Рано схватио да нема краја српском страшном веку ни опстанка без унутрашње обнове. Зато је био на удару и србофоба и псеудо-Срба. Објављујемо делове његових ратних сећања која нам је недавно испричао

Пише: Дејан Булајић

Често се задржимо поред људи који су читавог живота ходали уским и стрмим стазама. У њима постоји довољно одлучности, несумњива храброст и мало самоће, као блага нијанса загонетности. Жарко Видовић, историчар цивилизације, ликовни критичар и православни мислилац је човек који је савладао многе животне стрмине. Оне су у њему створиле постојану личност, којом доминирају остварени циљеви и реална спознаја о свету и времену. Молимо га да за *Националну ревију*, поново прошета неким својим

стазама и да у сећање призове далеке сапутнике, једну песму и зло у грудима без душе. То ће га вратити у ђурђевдански воз смрти, који је 1942. њега и још три хиљаде српских заточеника из Сарајева возио до Јасеновца.

„После двогодишњих студија у Загребу, где сам могао осетити нарасло нерасположење према Србима, и кратког боравка у војној јединици у Петроварадину, половином априла 1941. вратио сам се у Сарајево. Тамо је била стигла елитна аустријска трупа чији је основни задатак био да увери Србе у потребу да обнове тековине аустроугарске владавине. На томе су инсистирали и Немци, који су желели да остваре коректан однос са Србима. Усташке јединице, које су увелико пировале по унутрашњости Босне, стигле су у Сарајево 20. априла, али поред Немаца нису смели одмах да насрну на Србе. Тако је било до 22. јуна, када су Немци напали Совјетски Савез. Од тада се живот у Сарајеву битно мења. Због померања немачких јединица, усташама је поверена власт и дозвољено им је да раде шта хоће. Они нису оклевали. Кренули су у својеврсну потеру за Србима. Хапсили су и малтретирали кога су стигли.”

Убрзо је уследило и његово хапшење.

„Ухапшен сам 6. октобра 1941. Провео сам месец дана у њиховом затвору, под сталним батинама, толико да ме ни рођена мајка није препознала када ме видела. После тога сам пребачен у немачки затвор, у којем је ситуација била боља. У њему сам био до 3. априла следеће године, када сам ослобођен од оптужбе за комунистичку агитацију. Радост због изласка на слободу је кратко трајала. На излазу из зграде суда усташе су ме ухапсиле само зато што сам Србин и вратиле у тамницу Градског затвора. У ћелији број 4 било је нас 60 и поново се отворио круг понижавања и тортуре. Крајем априла је доведен мој познаник Мића Суботић, који нас је охрабрио рекавши да у град ускоро долазе Италијани, а они су благодоклони према Србима. Њихове јединице су се појавиле на Илици почетком маја, када је у граду почела да се буди нада да долази крај хрватском терору. Међутим, у исто време Немци су град препустили усташама, а они су знали чему се Срби надају. Одлучили су да нас разувере и предухитре добру вољу Италијана. На Ђурђевдан, у рану зору, треском су се отворила врата на тамницама. Охоло усташко лице је узвикнуло: „Ајте, Срби, на уранак!”

ЗАКОПАНИ У ВОЗУ СМРТИ

Тај Ћурђевдански уранак био је последњи за велики број Сарајлија из познатих српских породица, који су у затвор доведени заједно са синовима. Међу њима је било и муслимана који су се заузимали за Србе, или се изјашњавали као Срби. Њима је на душу стављано и што су претходно били против припајања Мостара Хрватској бановини. Пред свануће, под мрким небом Сарајева, у сабијеним ускотрачним вагонима, заорила се песма *Ћурђевдан*, као нада и опроштај, које тако ретко иду руку под руку: „Прољеће на моје ране слијеће, ыурђевак зелени...” Много година касније, признатом вештином једног естрадног акробате, песма истог имена и измењеног текста, постаће шифра за пијано весеље.

„Извели су нас из затвора и околних касарни, и повели ка обали Миљацке. Од Градске вијећнице до Електричне централе била је постављена дуга композиција теретних вагона, са три локомотиве. Нисмо знали куда идемо, а и да јесмо не би нам много значило. На жалост, или можда на срећу, ми нисмо знали шта се збива у Јасеновцу, као уосталом ни у осталим деловима земље. У град су вести споро стизале, а до нас у затворима скоро никако. Мислили смо да нас воде у немачке радне логоре, што је свакако боље него бити усташки заточеник. На вагонима је писало: ‚7 коња или 40 војника‘. Толико је могло да стане у њих. Нас су, међутим, натрпали и по 200 у један, укупно око три хиљаде људи. Стајали смо тесно сабијени једни до других. Међу нама је било и дечака, људи већ измучених у тамницама и оних који се нису могли одупрети паници, па смо почели да певамо, да бисмо их охрабрили. У још отвореним вагонима заорило се ‚С оне стране Јајца, гајтан трава расте...‘ и ‚Запевајмо *Митровчанку*, ко да је слобода...‘ А онда је неко запевао ‚Ћурђевдан‘. Имао је дубок глас који се проломио од очаја и пркоса. У рану зору, над уснулим градом који не слути терет наше немоћи, разлегла се песма очајника. Усташе су побеснеле и одмах су затвориле врата на вагонима, навукавши ланце. ‚Е, сад пјевајте, колико вам воља!‘ викали су. Иначе, песма ‚Ћурђевдан‘ је била весела и пуна наде. Славила је почетак пролећа, љубави, нови круг природе и живота, пољске радове и плодност. Као таква, увек се певала на уранцима. Уосталом, Ћурђевдан је тада био један од највеселијих празника. Овом песмом бодрили смо једни друге да не клонемо, да не губимо веру у то да ћемо се извући, можда чак и побећи из неког од радних логора. Коначно, бити заточеник Немаца било је неупоредиво боље него бити у усташком казамату, а ми смо веровали да идемо у немачке руке. Међутим, када смо кренули било је све теже храбрити себе и друге. Стајали смо збијени, у мраку, скоро без ваздуха. Из четири мала решеткаста отвора, високо у угловима вагона, допирало је ваздуха за пола плућа. Нико нам није давао ни воде, ни хране. Нисмо могли да се померимо, руку покренемо, или дугме откопчамо. Када су нас потерали из тамница, нисмо стигли ни јутарњу нужду да обавимо, па смо сада то чинили стојећи једни уз друге. Ономоћали људи су губили свест, али су стајали уз нас, јер се

није могло пасти или сести. И тако, два дана... У Брод смо стигли тек сутра увече.”

НА РУБУ ДРУГОГ СВЕТА

У Броду су прешли у вагоне широког колосека.

„Чим је воз стао, чули смо да неко виче: ‚Испадај, брзо!‘ Када су се наша врата отворила, наредили су нам да пређемо у вагоне који су били постављени на суседном колосеку. Почели смо да искачемо, док су нас усташе тукле кундацима. И тада сам видео страشان приказ. Као на рубу другог света, поред нас и иза нас, људи падају као кладе. Мртви, угушени, удављени, сломљени... Стајали су крај нас, као да спавају на ногама, клатили се хладни и угашени, чувајући још мало живог простора за себе. Издахнули су без речи, без снаге да замоле за помоћ. Ми их нисмо приметили. И сада, када смо се померили једни од других, падала су њихова тела, уз туп тресак. Неки су, пак, остајали у вагонима, немоћни да се помере. Са њима су усташе брзо завршавале. Из нашег вагона, бар 50 људи није наставило пут ка Јасеновцу. Пребацили су нас у друге вагоне – из два сарајевска, у један јасеновачки. Замрла је свака прича, песме већ одавно није било. Мук и тишина... и поново исти мрак, иста тескоба, поново без ваздуха. У Јасеновац смо стигли 8. маја. Помислисмо да је, напokon, крај мукама. Ех, туго!... Обрадовасмо се Јасеновцу.”

А, у њему...

„Када се врата на вагону отворише, угледасмо хрватске војнике, усташе. Један од њих виче: ‚Добродошли! Има ли ко да је гладан?‘ Нико не одговара, нити се помера... све док се један дечак не одазва: ‚Ја сам гладан.‘ Усташа га позва да изађе. Он приђе вратима вагона, једва стојећи на ногама. Изглед њихових лица никада нисам заборавио. Једно охоло, са подсмехом на уснама и једно уморно, од муке и немоћи. И то јесте живот,

помислио сам, али тако не мора да изгледа. Усташа се саже, заграби шљунка у шаку, па му принесе устима и викну: ‚Зини!‘ Лице му се изобличи: ‚Једи! Ово ће вам бити следовање.‘ Трпа му шљунак у уста, па трже главом ка нама: ‚Испадај!‘ И тада је за нама остало доста непомичних тела. Мислим да је у Јасеновац стигло око две хиљаде људи, сваки трећи је страдао у том транспорту. Од станице до логора трчали смо под усташким ударцима. Ако би ко посрнуо и пао, дотукли би га кундацима или метком.”

ПОД МРКИМ НЕБОМ

Ипак, после свих мука, наде испеване у лелеку *Ђурђевдана* су се оствариле. Испред пријемног логора чекали су их Немци.

„То је било изненађење које се дешавало ретко којим логорашима. Организација ‚Тот‘, радна служба Трећег Рајха, чекала је на свеж радни материјал. Бирали су раднике за логоре у Норвешкој. Постројише нас у неколико редова испред улаза у главни логор. Иза леђа нам прилазе немачки војници и ногама, у тешким војничким чизмама, ударају нас испод колена. Ко клекне или падне, не сме да устане, а ко остане на ногама мора трком да оде на другу страну, где се налазе одабрани за рад у немачким логорима. Оне који су остали на земљи чекала је страшна јасеновачка судбина. Нас неколико стотина, одвојили су у посебан део, у бараке у којима су нас спремали за одлазак на рад. Добијали смо три оброка дневно, а наша браћа, која су са нама доведена из Сарајева, одвојени од нас голим простором од тридесетак метара, ограђеним бодљикавом жицом, умиру од глади, исцрпљености, болести, под мрким небом. Усташе су их ноћима остављале на влажним мочварним лединама, по киши и хладноћи, без хране и воде. Дању раде, углавном гробарске послове. Памтим како прилазе огради, спуштају руке на жицу и гледају нас, тужно и уморно, док стојимо на другој страни. Понеко се осмехује, маше руком или се крсти, као да би нам пожелео нешто добро. Међу њима је понеки рођак, пријатељ, некоме отац... Довикују нас, питају за живе и додају: ‚Ако икад видиш моје...‘ Ми се окрећемо да нам не виде сузе. Слуते они, а слутимо и ми да се растајемо заувек. Када су нам храну доносили, склањали смо се са стране да нас не виде док једемо. После десетак дана одвели су нас из Јасеновца возом до Земуна, одакле смо, преко Пољске и Немачке, упућени у Норвешку. Крајем јуна стигли смо у празан логор

„Беисфјорд“, чији претходни заточеници, руски заробљеници, очигледно нису преживели. Исту судбину доживео је велики број наше сабраће из ђурђевданског транспорта – Чедо, Ђорђе, Вукашин, Добро... и многи други, који нису преживели пакао Јасеновца. Тек око две стотине њих је дочекало слободу.”

РАТОВИ ПОСЛЕ РАТА

Жарко је у норвешким логорима био до маја 1943. године, када је уз помоћ норвешких радника побегао у Шведску. У Упсали је добио стипендију и могућност да упише факултет. У земљу се вратио после рата. Дипломирао је историју филозофије и историју уметности, а докторску тезу је одбранио 1958. Због критичких ставова о друштвеном систему, два пута је хапшен. Предавао је историју цивилизације у Сарајеву и на Свеучилишту у Загребу, одакле је отпуштен због ставова о србофобији. Том приликом, није наишао на подршку српске академске јавности, која му је, под утицајем Добрице Ћосића, углавном окренула леђа. У Институту за књижевност и уметност Србије радио је до пензије. Жарко припада малобројној групи филозофа која у први план ставља хришћански поглед на свет и друштвена питања. На тај начин он указује на наш прави идентитет – прво верски, а потом и национални.

„Ми живимо на стратешки најважнијем простору Европе. За Енглеze, који имају битан утицај на геополитичка збивања у свету, питање опстанка Европе, као темеља западног света, јесте питање источне Европе и њених граница. Ми се налазимо на тим границама, а ту чињеницу западни свет никада неће прихватити и неће нас оставити на миру, без обзира на то како се ми понашали. То је свет надмоћног техничког развоја, али без имало духа. Они знају за нашу историјску и духовну везу са Русима и никада неће прећи преко тога. Уосталом, наше највеће невоље у последњих сто педесет година долазе од њих. Они нам сервирају кризе и гурају нас у ратове, спречавају уједињење и јачање српског народа. Они су нам одузели право да учествујемо у склапању мировног уговора са земљама фашистичког блока и нашим непријатељима Хрватима. Ипак, Срби све могу да издрже, под условом да се сам народ обнови. На жалост, наша интелектуална елита, дезоријентисана унутар саме себе, не може да стане на чело тог процеса. По мом мишљењу, то мора да учини црква. Једноставно, највећи ауторитет мора да постане

литургија, односно литургијско-парохијска заједница, као морално-историјска заједница која има снаге да се одупре свим изазовима. Литургија је дијалог између свештеника и верника пред Богом, а причешће је завет. Ми морамо да се вратимо светосавском схватању завета.”<

Поколена дјела суде

Када смо правили овај интервју, у његовом београдском стану, у Улици 27. марта, Жарко Видовић ближио се свом 95. рођендану и био виталан. Мисао бистра, одлична контрола над реченицом и током приче. Иза њега је већ било изузетно дело. Преминуо је у Београду, 18. маја 2016, дан након што је напунио 95 година. За собом је оставио капиталан филозофско-историјски опус у књигама: *Огледи о духовном искуству, Трагедија и Литургија*

,
Логос – литургијска свест православља

,
Његош и Косовски завет у Новом веку

,
Суочење православља са Европом

,
Срби у Југославији и Европи

,
И вера је уметност

,
Умјетност у пет епоха цивилизације
. (...)

Скица пута

Жарко Видовић рођен је 1921. у Тешњу. Био добровољац у Априлском рату 1941. У октобру 1941. ухапшен је у Сарајеву. Био у немачком, па усташком логору. Депортован у Норвешку, касније побегао у Шведску. У Упсали, где је добио ћерку Загу, дипломирао на Филозофском факултету, прво историју филозофије, затим историју уметности.

После рата, докторирао у Београду 1958. Предавао на универзитетима у Сарајеву и Загребу. Одстрањен са универзитета у децембру 1967, до пензије, 1986, радио у Институту за књижевност и уметност Србије.

(Шира верзија овог разговора биће објављена у „Националној ревији” број 55, почетком јуна 2016, www.nacionalnarevija.com. Захваљујемо се Уредништву угледног магазина на уступљеним правима)

Објављено: петак, 20. мај 2016, 00:12h